

Мамонтова Елла Вікторівна

професор кафедри регіональної політики
та публічного адміністрування ОРІДУ НАДУ
при Президентові України, д.політ.н., професор

ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ФОКУСІ СИМВОЛІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Визначається специфіка ідеології як комплексу духовного життя суспільства та джерела символічного виробництва у публічній політиці. Робиться спроба класифікації ключових ідеологічних доктрин сучасності на основі розкриття їх символотворчого арсеналу. Окреслено їх державотворчий та політико-управлінський потенціал. Показано, що ідеології через звернення до практик символотворення перетворюються на інструмент конструювання у масовій свідомості альтернативних картин світу, конкуренція яких зумовлює радикальні трансформації всієї системи

соціально-політичних відносин. Це робить ідеології важливим ресурсом політичного розвитку та публічного управління.

Ключові слова: ідеологія, символізація, політична модернізація, публічна політика.

Mamontova Ella

THE IDEOLOGICAL COMPONENT OF PUBLIC POLICY IN FOCUS OF SYMBOLIC PRODUCTION

Specificity of ideology as a complex of spiritual life and the source of symbolic production in public policy are determined. It attempts to classify the key ideologies of modernity based on the disclosure of their arsenal of symbolic creation. Classification is based on the binary criterias "collectivism - individualism", "equality - hierarchy", "rationalism - irrationalism". Their presence or absence determines the socio-constructive potential of ideology and its symbolic arsenal. It is proved: the emergence and dominance of specific political order and the associated complex of ideas are not accidental. It is shown that ideologies as a design tool in the mass consciousness of alternative world views are the most important resource of political development and public policy.

Keywords: ideology, symbolization, political modernization, public policy.

Мамонтова Элла Викторовна

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПУБЛИЧНОЙ ПОЛИТИКИ В ФОКУСЕ СИМВОЛИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА

Определяется специфика идеологии как комплекса духовной жизни общества и источника символического производства в публичной политике. Осуществляется попытка классификации ключевых идеологических доктрин современности на основе раскрытия их символотворческого арсенала. Обозначен их политико-управленческий потенциал. Показано, что идеологии через обращение к практикам символотворчества преобразуются в инструмент конструирования в массовом сознании альтернативных картин мира, конкуренция которых приводит к радикальным трансформациям всей системы социально-политических отношений. Это делает идеологии важнейшим ресурсом политического развития и публичного управления.

Ключевые слова: идеология, символизация, политическая модернизация, публичная политика.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ідеологія як один із найчіткіше виражених комплексів духовного життя всього суспільства, який складається, з одного боку, із сукупності індивідуальних поглядів, ідей, цілей та ідеалів, що характеризують самосвідомість кожної окремої особистості, її ставлення до дійсності та становище всього суспільства у конкретно-історичних умовах, з іншого, відіграє надзвичайно важливу роль у політичному процесі. Більш того, динаміка розвитку

**СПЕЦВИПУСК ДО 20-РІЧЧЯ ОРІДУ НАДУ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

останнього задається дуальним характером ідеології, який проявляється у перманентному конфлікті між колективною свідомістю та індивідуальним світоглядом. При чому дане протистояння слід розглядати двобічним чином: і як гарантію від монополізації світоглядного простору і системи державного управління однією ідеологічною доктриною, і як передумову народження нових ідеологічних вчень. І хоча період кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризується відходом суспільства від різкого ідеологічного протистояння у бік консолідації навколо спільних «загальнолюдських» цінностей, ідеології є і залишаються вагомим чинником політичного розвитку суспільства, що робить їхнє вивчення актуальним для сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Слід відзначити, що на сьогодні вже сформувався широкий спектр теоретико-методологічних оцінок місця та ролі політичних ідеологій у житті суспільства, який охоплює її характеристики як явища соціетального порядку (Р. Міхельс, Г. Моска, П. Рікер, Ю. Габермас та ін. [8; 11; 13-14; 18]), як детермінанти політичного розвитку, що містить значний соціоконструктивний потенціал (П. Бурдьє, Л. Саджент, Ф. Уоткінс та ін. [1–2; 10]), як різновиду масової свідомості у її інтелектуальному (В. Парето, К. Маркс та ін. [7; 19]), емоційно-іраціональному (Е. Канетті, К. Манхейм та ін. [3; 6]), ціннісному вимірах (Д. Істон, Т. Парсонс та ін. [15–20]), як різновиду політичної комунікації (Г. Ласуел, Е. Ноель-Нойман, О. Соловйов та ін. [4; 9; 12; 17]), як допоміжного інструменту політичного панування, що має переважно прикладний характер (Н. Маківеллі, У. Матц та ін. [5; 10]) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Втім поза зоною уваги переважного кола дослідників залишився притаманний для сьогоденішньої ситуації «постполітики» символотворчий аспект ідеології як раціональної ціннісно-символічної форми організації соціально-політичного порядку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення специфіки ідеології як джерела символічного виробництва у політиці та спроба на основі порівняльного аналізу символотворчого арсеналу ключових ідеологічних доктрин виявити їх державотворчий та політико-управлінський потенціал.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «ідеологія», який у перекладі із давньогрецької буквально означає «вчення про ідеї», у науковий обіг було введено французьким економістом Антуаном Дестютом де Трасі – представником Просвітництва – багатогранного інтелектуального руху ХVІІ – поч. ХІХ ст., у межах якого у політичній свідомості європейського співтовариства були сформовані та закріплені уявлення про можливість розумної організації суспільства на засадах закономірностей, виведених у процесі емпіричних спостережень та умоглядних висновків, зроблених на їх основі. За аналогією з вченими-натуралістами, які досягають законів природного розвитку і з метою забезпечення науково-технічного прогресу втілюють їх на практиці, соціальний мислитель-ідеолог ставить на меті розроблення розумної стратегії людського та соціального розвитку, проектування ідеальних політичних інститутів та оптимальних моделей їх співіснування і функціонування, винахід можливостей і технік реалізації даних проектів у конкретному соціальному середовищі та їх популяризація у масовій свідомості. Адже тільки через оволодіння масами абстрактні ідеї, убрані у раціональні ідеологічні конструкти, перетворюються на ціннісно-символічні форми, здатні виконувати нормативно-регулятивні та соціоконструктивістські функції і починають виступати як автономний феномен, незалежний від наявних політичних інститутів, традицій і практик. Таким чином, ідеології стають джерелом символічного виробництва і служать інструментом конструювання у масовій свідомості альтернативних картин світу, конкуренція яких, як це неодноразово підтверджувала історія, і зумовлює радикальні трансформації всієї суспільної системи.

Уся епоха модерну пройшла під знаком ідеологічного дискурсу. Кожна ідеологічна доктрина пропонує власне бачення місця людини у світопорядку, власну шкалу цінностей. У кожного вчення – власне розуміння історії, прогресу, свободи особистості, ідеалу соціального устрою, власне тлумачення задач та границь державної влади, власне відношення до дилеми засобів і мети у досягненні політичного ідеалу. Тим не менш, виникнення й панування певної політичної системи і пов'язаного з нею комплексу ідей не є випадковим, а відбувається за логікою історичного процесу.

Так, перехід від традиційного суспільства до суспільства індустріального типу було забезпечено ліберальним дискурсом свободи та рівності.

У відповідь на неспроможність революційної імплементації ідеалів лібералізму у поле континентально-європейської політичної культури з її станово-аристократичної архітектонікою та відчутною домінантою цінностей монархізму, формується консервативний світогляд, який згодом перетвориться на потужний інструмент форматування символічного простору європейських імперій ХІХ ст.

Водночас зростання національної самосвідомості, каталізоване культуро- та лінгвотворенням Просвітництва та естетикою Романтизму, загострення національного питання в поліетнічних імперських конгломератах, стрімке розгортання рухів за набуття етнокультурної автономії, політичних прав, національного та державного суверенітету з одного боку та становлення національної держави як новітньої моделі політичної організації суспільства з іншого породило ідеологічну течію націоналізму.

Стрімкий розвиток масового капіталістичного виробництва, кардинальне переструктурування суспільства, поява нових соціальних класів, спроможних самостійно виступати у ролі політичних акторів, вивели на авансцену ідеологічного дискурсу вчення про необхідність встановлення справедливого суспільного ладу. Багато з його фундаторів визнало, що причини поразки Великої Французької революції слід шукати не у помилковості її лозунгів та установок на свободу, рівність та братерство, а у відсутності сили, спроможної реалізувати програму соціальної перебудови до кінця. В уявленнях представників соціалістичної доктрини такою силою могла виступити тільки держава. (Не випадково, у науковій літературі часто зустрічається термін «державний соціалізм» як еквівалент поняття соціалістичної ідеї). Ріст робітничого руху, поява і розповсюдження масових соціалістичних партій, укріплення парламентаризму як домінуючої політичної практики в європейських республіках і конституційних монархіях, поступове розширення виборчих прав зробило соціалізм головним ідеологічним опонентом ліберально-консервативного світогляду політичного класу Європи зразка другої половини XIX – початку XX ст. У надрах соціалістичної ідеї викристалізувалися комуністична, соціал-демократична та анархістська ідеологічні течії, кожна з яких запропонувала власний проект соціально справедливого світоустрою і розробила власний арсенал символічних практик забезпечення державотворчого процесу та політико-управлінської культури.

Криза всього просвітницького світогляду з його центральним концептом Прогресу, що проявилася у розв'язанні Першої світової війни (1914–1919) як свідченні тріумфу прогресу індустріально-технічного над прогресом соціальним, крах могутніх імперій, подальший перерозподіл геополітичних зон впливу на користь держав атлантичного блоку, хвиля пролетарських революцій, що захлиснула післявоєнну Європу, призвели до появи альтернативних ідеологічних вчень, що заперечують будь-яку інтерпретацію понять рівність, свобода, право, пропонуючи натомість апологію тотальної єдності (фашизації) індивіда, нації та держави.

Друга світова війна (1939–1945), ставши ареною протистояння тоталітарних соціальних проєктів, призвела до розгрому нацистської Германії. Але по її закінченні вже у 1946 р. соратники по антигітлерівській коаліції перетворилися на ідеологічних опонентів, конфронтація яких увійшла в історію під назвою «холодної війни». Із завершенням потсдамської геополітичної епохи, крахом комуністичної ідеології, розпадом СРСР та всієї соціалістичної системи у глобальному масштабі встановлюється символічне домінування ліберальної доктрини. Адже сьогодні саме її символічний код визначає траєкторію політичного розвитку переважної більшості перехідних країн.

Таким чином, саме ідеологія виступає тим ресурсом, що, спираючись на арсенал ціннісно-символічних практик, забезпечує розвиток політичної системи в суспільствах індустріально типу та визначає його динаміку. Спираючись на дане припущення, спробуємо виявити специфіку символотворчого арсеналу ключових ідеологічних доктрин та визначити на цій основі їх потенціал як чинників процесу політичної модернізації.

Безумовно, класифікація ідеологій є досить непростим завданням. Нині не існує її загальноприйнятого варіанту. Щодо вирішення поставленого нами завдання, то такі традиційні бінарні опозиції, як «приватна – суспільна власність», «влада – безвладдя», «прогрес – традиціоналізм», «радикалізм – реформізм», «націоналізм – інтернаціоналізм», є недостатніми для розуміння сутності певної ідеології та розкриття її специфіки як інструменту нормативно-символічного забезпечення державотворчого процесу.

Ми пропонуємо типологізувати ідеології відповідно до їх символічно-функціонального навантаження, що вони несуть у державотворчому процесі за наявності або відсутності таких соціо-конструктивних та системоутворювальних біполярних критеріїв, як: «колективізм – індивідуалізм», «рівність – ієрархія», «раціоналізм – ірраціоналізм». Адже колективістський або індивідуалістський принцип світобачення позначається на таких сутнісних характеристиках суспільного ладу, як форма державного устрою, ступінь реалізації прав людини та громадянина, автономія особистості, пріоритети інтересів індивіда або суспільства, монополія на істину або плюралізм думок тощо; дилема «рівність – ієрархія» окреслює архітектоніку соціального устрою, а розташування ідеології на психоемоційній шкалі «раціоналізм – ірраціоналізм» відбиває інтенсивність технік символізації у процесі форматування соціально-політичного порядку та вказує на домінування тих чи інших різновидів сим-

волічних практик його підтримки (візуалізації, вербалізації, ритуалізації, сакралізації тощо). За нашими спостереженнями, на основі комбінування визначених критеріїв можна визначити декілька типів ідеологічного дискурсу та означити структуру та функціонально-смыслову наповнення арсеналу його символічного виробництва як фактору політичного розвитку.

Виходячи з того, що більша частина історії людства є історією суспільств, побудованих на засадах колективізму (Давньосхідні царства, феодальна середньовічна Європа, тоталітарні режими ХХ ст. тощо), переважна більшість ідеологій належить до типу колективістських. Це, на нашу думку, такі різнопланові течії, як консерватизм, націоналізм, фашизм, релігійний фундаменталізм, з одного боку (їх об'єднує ієрархія як принцип побудови соціальної конструкції) та егалітарні комунізм та соціал-демократія (остання – частково).

Попри те, індивідуалістичні суспільства існували лише у античних Греції та Римі, певною мірою у середньовічних містах-державках середземноморської Європи й остаточно почали стверджуватися як альтернатива колективістському способу соціального буття лише у XVII ст. До ідеологічних течій індивідуалістичного типу ми пропонуємо відносити лібералізм, неоконсерватизм, анархізм та сучасні модифікації соціал-демократичного вчення.

Щодо психоемоційного фону реалізації ідеологічної програми, то тут показовими є ірраціональні практики символічного виробництва у тоталітарних колективістських ідеологіях – комунізмі, фашизмі, релігійному фундаменталізмі і, частково, націоналізмі. Для них характерне звернення до арсеналу архаїчних та сакральних міфологічних практик, піднесення політичних ритуалів до рівня релігійної меси, крайній ступінь прояву візуальної символізації політичного простору тощо. Навпаки, у суспільствах, де домінують ідеології раціонального типу, боротьба за символічне домінування точиться переважно у сфері вербалізованого символічного виробництва і проявляється у прагненні встановити монополію на конотацію смислів, понять, категорій та створеної (лінгвосконструйованої) за їх допомогою картини світу.

Таким чином, відповідно до соціоконструктивних, системоутворювальних та психоемоційних характеристик ідеології, яка домінує у масовій свідомості певного суспільства на певному історичному етапі його розвитку можна виділити вісім різновидів суспільства ідеологічного типу.

Так, у суспільстві, яке структурується на базі колективістського, егалітарного та раціонального чинників, яке ми визначаємо як ідеологічне суспільство соціал-демократичного типу, у процесах політичної комунікації наголошується на символах державного суверенітету як детермінанти політично- та національно нейтральної ідентифікації, техніки політичного дизайну – іміджбілдінг та брендинг, а також на перформативній складовій легітимаційних практик.

У суспільстві, символічний простір якого будується на засадах колективізму, рівності та ірраціоналізму, яке ми визначаємо як ідеологічне суспільство комуністичного типу, системоутворювальним символічним комплексом виступає, подібно до суспільств із міфологічним типом мислення символічний комплекс ідентифікації, який включає у себе мову як основу картини світу та інструмент означення, історичний міф, героїчний пантеон тощо, причому всі інші символічні комплекси знаходяться у чіткій супідрядності щодо нього.

За аналогічним сценарієм розгортається процес символічного самовизначення політичного процесу у суспільствах, соціально-ідеологічна архітектоніка яких зумовлена координатами «колективізм – ієрархія – ірраціоналізм». Але якщо в ідеологічних суспільствах фашистського та націоналістичного типу структурування символічного комплексу ідентифікації відбувається за лекалами міфологічного суспільства у його магічній модифікації, то арсенал символічного виробництва в ідеологічних суспільствах фундаменталістського типу представлений, переважно релігійними символічними практиками.

Домінуванням протокольно-церемоніальних комунікацій, легітимаційних практик у частині технік об'єктивації ідеї державної влади через її маркування у символах-аксесуарах та процесуально-ритуальних символічних формах, є характерним для ідеологічних суспільств консервативного типу. Крім того, синтез колективізму, ієрархічності та раціоналізму позначився на специфіці консервативного суспільства, зумовленою його становою органікою, а саме: провідним місцем символічних технік номінації та ієрархізації в процесі державотворення загалом та в управлінських практиках зокрема.

В арсеналі символічного забезпечення процесів становлення та функціонування політичної організації ідеологічних суспільств ліберального та неоконсервативного типів, які за своєю структурою представляють собою опозиційні утворення (рівноправ'я ліберального світосприйняття протиставлене ієрархічності неоконсервативної картини світу), панівне місце відведене таким символічним практикам, як атрибуція державного суверенітету через державну символіку та легітимація (перед-

сім йдеться про перфомативні символічні форми – урочисті промови, клятви тощо). Це зумовлене, на нашу думку, поєднанням у якості соціоконструктивної та психоемоційної характеристик даного типу світоглядів принципів індивідуалізму та раціональності. Саме раціональність даного типу суспільств надає перевагу символічному дискурсу, вербалізованому у практиках конструювання картини світу та просування автономної ідеологічної системи цінностей на ринок лінгвістичного виробництва як конкурентного продукту. Так, традиційні цінності лібералізму та консерватизму в їх інноваційному варіанті (права людини, правова держава, свобода, демократія, стабільність, цілісність, спадковість, мораль, національна безпека, національний інтерес, цивілізованість тощо) сьогодні вже набули загальнолюдського виміру.

На засадах поєднання індивідуалізму, рівності та ірраціоналізму будується символічний простір анархістської спільноти. А суспільства з домінуванням у масовій свідомості націонал-демократичних ідеалів тяжіють до соціального порядку, архітектоніка якого детермінується чинниками індивідуалізму, ієрархічності та ірраціоналізму. Відзначимо, що, за нашим переконанням, саме ірраціональність цього типу світогляду переводить державотворчій та політико-комунікативний процеси із площини поступового розширення поля правових практик на засадах демократичних цінностей у русло конкуренції різноманітних інтерпретацій минулого, сьогодення та майбутнього.

Висновки. Викладені вище спостереження дозволяють відзначити, що ідеологія містить два аспекти: світоглядний та практичний. І саме на їх стику, де перший виражено у пропозиціях смислів індивідуального, соціального і політичного існування, а другий реалізується у розробках моделей мислення та приписуванні поведінкових норм, і відбувається формування символічного виміру політики. Таким чином, характер ідеології, що панує у суспільстві не тільки буде визначати архітектоніку соціального устрою і модель політичної організації суспільства, але й формувати тип символічного виробництва, продукти якого й виступають складовими символічного ресурсу політики.

Вважаємо необхідним наголосити на тому, що становлення ідеології як ціннісно-символічної матриці соціального порядку та джерела символічного виробництва в політиці відбувалося разом із формування публічної влади, яка передбачає масовість політичної участі, диференціацію громадської думки, плюралізм думок, гласність. Таким чином, в умовах гострих соціальних конфліктів та динамічного зміщення соціальних ролей ідеологія як раціональна форма обґрунтування групових інтересів бере на себе функцію каналізації дискурсів держави і громадянського суспільства і як форма нормативно-ціннісного та символічного регулювання соціальних відносин стає визначальним чинником публічної політики.

Література.

1. Бурдьє П. Социология социального пространства / П. Бурдьє; общ. ред. пер. с фр. Н. А. Шматко. — М. : Ин-т экспериментальной социологии; СПб. : Алетей, 2007. — 288 с.
2. Бурдьє П. Социальное пространство и генезис «классов» / П. Бурдьє // Вопросы социологии. – М. : Адапт, 1992. – Т. 1. – № 1. – С. 17–37.
3. Канетти Э. Масса и власть / Э. Канетти; пер. с нем. – М. : М.: Ad Marginem, 1997. – 527с.
4. Лассвелл Г. Язык власти / Г. Лассвелл; пер. с англ. Толмачева М. В. // Политическая лингвистика. – Вип. 20. – 2006. – С. 264–279.
5. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М. : Издательство: АСТ, АСТ Москва, Харвест, 2006. – 176 с.
6. Манхейм К. Идеология и утопия // Манхейм К. Диагноз нашего времени; пер. с нем. М. И. Левиной и др.; Ред.-сост. Я. М. Бергер и др. – М. : Юрист, 1994. – С. 7–260.
7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том 1. / К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные произведения в девяти томах. Том 7. – М. : Издательство политической литературы, 1984. – 812 с.
8. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска; пер. с итал. // Социс. – 1994. – № 10. – С. 187–198.
9. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман; пер. с нем. – М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
10. Пугачев В. П. Введение в политологию / В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 1995. – С. 223–237.
11. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер; – пер. с фр. – М. : Канон-Пресс-Ц : Кучково поле, 2002. – 624с.
12. Соловьев А. И. Идеология и культура: политические оппоненты современной эпохи / А. И. Соловьев // Политическая наука. – 2003. – №4. – С. 32–44.
13. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас; пер. с нем. – М. : Наука, 1992. – 176 с.

14. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
15. Easton D. A Systems Analysis of Political Life / Easton David. – Univ of Chicago Pr (Tx), 1979. – 508p.
16. Kress G. S., Language of Ideology / Kress G. S., Hodge R – London: Routledge, 1993.-163 p.
17. Lasswel Harold D. Psychopathology and Politics / Harold D. Lasswell. – University of Chicago Press, 1986. – 358 p.
18. Michels R. Political Parties / Robert Michels. – N.Y. : Free Press, 1968. – 380 p.
19. Pareto V. Trattato di sociologia generale. 2-da edizione. V. I–III. / Pareto V. – Firenze, 1978.
20. Parsons T. Theories of society / Talcott Parsons. – N.Y. : Free Press, 1965. – 1479 p.